

KSIAŻKA I PRASA W KULTURZE

Redakcja

Katarzyna Domańska, Bernardeta Iwańska-Cieślik

BYDGOSZCZ 2013

Komitet Redakcyjny
Sławomir Kaczmarek (przewodniczący)
Zygmunt Babiński, Józef Banaszak, Katarzyna Domańska
Andrzej Prószyński, Marlena Winnicka, Jacek Woźny
Ewa Zwolińska, Grażyna Jarzyna (sekretarz)

Recenzenci
Ewa Głowacka
Michał Grzybowski

Projekt okładki
Tadeusz Meszko

Redaktor
Jagna Urbańska

Skład
P.M. Logo

© Copyright by Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego
Bydgoszcz 2013

Utwór nie może być powielany i rozpowszechniany w całości ani we fragmentach
bez pisemnej zgody posiadacza praw autorskich

ISBN 978-83-7096-937-0

Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego
(Członek Polskiej Izby Książki)
85-092 Bydgoszcz, ul. Ogińskiego 16
tel./fax 52 32 36 755, 32 36 729, mail: wydaw@ukw.edu.pl
<http://www.wydawnictwo.ukw.edu.pl>
Rozpowszechnianie 52 32 36 730
Poz. 1496. Ark. wyd. 25

Spis treści

Wstęp	9
I. Kultura dawnej książki	13
Dariusz Spychała Biblioteki chrześcijańskie w Rzymie IV-VI wieku. Wybrane zagadnienia	15
Zdzisław Kropidłowski Ewangelickie agendy liturgiczne w kulturze Prus Królewskich i Książęcych ...	39
Andrzej Mycio Znaczenie kodeksu rękopiśmiennego w XVIII-wiecznej Europie na przykładzie biblioteki historyka Pomorza Ludwiga Wilhelma Brügemanna	52
Jerzy Konieczny Literatura polska na kartach kalendarzy pomorskich czasu niewoli	70
Beata Kurek Czy bibliografia była potrzebna? O przyjęciu <i>Bibliografii Polskiej</i> Karola Estreichera w środowisku naukowym XIX wieku	89
Żaneta Kubic Wykorzystanie zasobów internetowych do odtwarzania dawnych księgozbiorów na przykładzie prywatnej biblioteki Sebastiana Sierakowskiego, rektora Szkoły Głównej Krakowskiej w latach 1809-1814	99
Danuta Wańka Warszawskie firmy wydawnicze w świetle „Gazety Kaliskiej” (1893-1914)	109
Bernardeta Iwańska-Cieślik Katalogi z ofertą Księgarni Powszechnej we Włocławku z 1911 r.	125
Agata Bożek „Handlarz papierową ambrozją” – Antoni Gmachowski, niedoceniony księgarz i wydawca międzywojennej Częstochowy	141
Agata Samsel Podręczniki szkolne w latach międzywojennych jako narzędzie kształtowania postaw młodego pokolenia Polaków	152
Lena Kamińska-Mazur Kulturotwórcza działalność drukarza i wydawcy Franciszka Dionizego Wilkoszewskiego	169
II. Prasa dawna i współczesna	183
Małgorzata Łęgowik Czasopisma popularnonaukowe dla dzieci i młodzieży do roku 1939	185
Renata Łęgowik Częstochowskie czasopisma szkolne w latach międzywojennych	199

Monika Olczak-Kardas	
Rola czasopism pedagogicznych dwudziestolecia międzywojennego w kształtowaniu świadomego odbiorcy książki i prasy (na wybranych przykładach)	214
Monika Kubiak	
Wspomnienie socrealizmu. Jak czasopisma zakładowe lat 50. miały kształtować umysły studentów i pracowników uczelni wyższych	231
Milena Śliwińska	
„Przegląd Artystyczno-Literacki” jako kulturalna inicjatywa Torunia	240
Magdalena Przybysz-Stawska	
Prasa i kultura u progu XXI wieku (na przykładzie tygodnika „Newsweek Polska”, lata 2001-2002)	258
Katarzyna Wodniak	
Kierunki badań nad polską prasą kobiecą w latach 1996-2010	270
III. Oblicza książki i bibliotek	285
Wanda A. Ciszewska	
„Święto Oświaty” w świetle instrukcji z lat 1946–1949	287
Marcin Drzewiecki	
Biblioteki publiczne i szkolne w środowisku społecznym. Wybrane aspekty	309
Katarzyna Domańska	
Biblioteki szkolne jako centrum kultury w środowisku lokalnym na wybranych przykładach	320
Bożena Bogdańska	
Książka w kulturze dziecka najmłodszego (od 0 do 3 roku życia)	331
Stanisława Kurek-Kokocińska	
Z upodobania do czytania: kultura książki wieku dziecięcego w świetle wypowiedzi wspomnieniowych	342
Małgorzata Kowalska	
Jakakolwiek, dla kogokolwiek, gdziekolwiek – obecność książki w polskich mediach elektronicznych	354
Maciej Weryho, Małgorzata Zmitrowicz	
Wybrane aspekty kultury książki i prasy cyfrowej w opinii czytelników Biblioteki Głównej Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy	375
Informacja o autorach	387

Contents

Introduction	9
I. Culture of old book	13
Dariusz Spychała Christliche Bibliotheken in Rom des IV. – VI. Jahrhunderts. Ausgewählte Fragen	15
Zdzisław Kropidłowski (Bydgoszcz) Evangelical liturgical diaries in the culture of Royal and Ducal Prussia	39
Andrzej Mycio (Toruń) The importance of the handwritten code in eighteenth-century Europe of the example the library of the historian Pomerania Wilhelm Ludwig Brüggemann	52
Jerzy Konieczny (Bydgoszcz) Polnische Literatur auf den Blättern von pommerschen Kalendern der Zeit der Unfreiheit	70
Beata Kurek (Kraków) Was bibliography necessary? Acceptance of <i>Polish Bibliography</i> written by Karol Estreicher by academic community of 19th century	89
Żaneta Kubic (Kraków) Using Internet tools and resources to reconstructing old private collections based on Sebastian Sierakowski's, Rector of the Jagiellonian University (1809-1814) library	99
Danuta Wańka (Poznań) Warsaw Publishing Houses in the Light of "Gazeta Kaliska" (1893-1914)	109
Bernardeta Iwańska-Cieślik (Bydgoszcz) Catalogs with the offer „Księgarnia Powszechna” in Włocławek of 1911	125
Agata Bożek (Częstochowa) „A paper ambrosia salesman” – Antoni Gmachowski Częstochowa's underestimated bookseller and publisher during the interwar period	141
Agata Samsel (Białystok) School textbooks published between 1918-1939 as tools shaping the new generation of Poles	152
Lena Kamińska-Mazur (Częstochowa) The cultural activity of Franciszek Dionizy Wilkoszewski's printing house in Częstochowa	169
II. Old and contemporary newspaper	183
Małgorzata Łęgowik (Częstochowa) Popular science periodicals for children and youth until 1939	185
Renata Łęgowik (Częstochowa) The Częstochowa school magazines in the interwar years	199
Monika Olczak-Kardas (Kielce) The role of the interwar period pedagogical magazines in developing a conscious book and press recipient (based on selected examples)	214

Monika Kubiak (Toruń) Reminiscence of socialist realism. How works magazines from 1950. years want to molding minds of research workers and students	231
Milena Śliwińska (Toruń) “Artistic and Literary Review” as a Toruń cultural initiative	240
Magdalena Przybysz-Stawska (Łódź) Press and culture at the beginning of XXI century (based on example of the weekly journal ‘Newsweek Polska’, 2001-2002)	258
Katarzyna Wodniak (Bydgoszcz) Exploring the scientific research on Polish women’s magazines during the period of years 1996-2010	270
III. Countenance and libraries	285
Wanda A. Ciszewska (Toruń) “Education Day”. The instructions from the years 1946–1949	287
Marcin Drzewiecki (Warszawa) Public and school libraries in social environment. Some aspects	309
Katarzyna Domańska (Bydgoszcz) School library as a center of culture in the local community for some examples	320
Bożena Bogdańska (Olsztyn) The book in the culture of age young child (from 0 up to 3 years)	331
Stanisława Kurek-Kokocińska (Łódź) From liking for reading: books from childhood in the light of memoirs	342
Małgorzata Kowalska (Toruń) Irgendeine, für irgendetjemanden, irgendwo – Präsenz der Buchthematik in polnischen elektronischen Medien	354
Maciej Weryho, Małgorzata Zmitrowicz (Bydgoszcz) Selected aspects of book culture and digital press in the opinions of the readers of the Main Library of Kazimierz Wielki University in Bydgoszcz	375
About the Authors	387

Agata Samsel

Podręczniki szkolne lat międzywojennych jako narzędzie kształtowania postaw młodego pokolenia Polaków

Odzyskanie przez Polskę niepodległości w 1918 r. umożliwiło wreszcie, po ponad stuletnim okresie niewoli, przejęcie kontroli nad szkolnictwem prawowitym polskim władzom. Wprowadzona w 1919 r. *Ustawa o obowiązkach szkolnym* była pierwszym krokiem na drodze do walki z analfabetyzmem. Dawała jednocześnie nadzieję, że wszystkie dzieci w Polsce zostaną objęte zinstytucjonalizowanym nauczaniem i wychowaniem. W tej sytuacji podręcznik szkolny stawał się potężnym narzędziem Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej MWRiOP), służącym realizacji ideologii wychowawczej, zgodnej z założeniami ekipy rządzącej. Oprócz tego, że stanowił istotną pomoc dydaktyczną dla nauczyciela, a dla ucznia był niezastąpionym źródłem wiedzy, to przede wszystkim miał pełnić funkcję wychowawczą i kształtować pożądane postawy, dlatego też dobór treści musiał być celowy i przemyślany, oparty na obowiązującej ideologii wychowania.

Ideologia wychowania w latach 1918-1939

W pierwszych latach Drugiej Rzeczypospolitej, z racji przejęcia władzy przez Narodową Demokrację, w wychowaniu preferowany był kierunek narodowy, będący niejako kontynuacją działań wychowawczych, opartych na doświadczeniach i założeniach obowiązujących w czasie niewoli. Analiza publikacji dotyczących wychowania, wydanych tuż po odzyskaniu niepodległości, pozwala stwierdzić, że kierunek działań wychowawczych wyznaczały wartości ogólnoludzkie, religijne, narodowe i estetyczne. Przeważał pogląd, że zasadniczym celem wychowania jest doskonalenie duchowe, a wśród środków do niego wiodących wymieniano: samodzielne myślenie, kształcenie wyobraźni i spostrzegawczości, krytycyzmu i realizmu myślenia, wyrabianie refleksji i samokrytycyzmu, panowanie nad uczuciami, poszanowanie autorytetu i ideałów ogólnoludzkich, miłość do Boga i rodziców, przywiązanie do ojczyzny, życzliwość względem innych ludzi, szczerłość, bezinteresowność i prawdomówność, cześć dla przodków i uznanie dla

osiągnięć wybitnych jednostek zarówno w dziejach narodu, jak też całej ludzkości, potrzebę modlitwy, kształcenie woli, wytrwałość i konsekwencję w działaniu, obowiązkowość i sumienność w pracy, samodzielność i odpowiedzialność, wyrabianie śmiałości, energii, odwagi i inicjatywy, przywiązanie do tradycji, zwyczajów, obyczajów moralnych i społecznych, dostrzeganie ideałów piękna¹. Zdaniem ówczesnych teoretyków wychowania, do sprawowania nadzoru nad procesem wychowania powołane są: społeczeństwo, rodzina i szkoła, przy czym nadzór społeczny jest często przypadkowy, a rodziny niewystarczające, dlatego też szkole przypada rola korygująca poczynania obu tych środowisk².

Od chwili przejścia władzy przez piłsudczyków do czasu sprecyzowania ideału wychowawczego też upłynęło jeszcze kilka lat, choć nie można zaprzeczyć, że przez cały ten okres zwolennicy wychowania państwowego, ze Sławomirem Czerwińskim na czele, starali się tworzyć zręby nowej ideologii. Dowodem na to były liczne publikacje propaństwowych teoretyków wychowania, apelujących o konieczność kształtowania nowego typu człowieka – Polaka na miarę Drugiej Rzeczypospolitej. Dowodzą, że należy dostosować zarówno cele, jak i środki wychowania do aktualnych potrzeb, mając na uwadze fakt, że nie potrzeba już przygotowywać młodzieży do walki z obcą siłą, narzuconą organizacją państwową, ale do ochrony własnego, upragnionego i z trudem odzyskanego państwa oraz pracy dla jego dobra³. Trzeba nauczyć młode pokolenie żyć w wolności, dokonać przemian wewnętrznych w społeczeństwie polskim, zmian w psychice, „w zbiorowej duszy narodu”⁴.

Doniosłe znaczenie dla określenia i sprecyzowania roli szkoły jako środowiska wychowawczego miał Kongres Pedagogiczny, zorganizowany w 1929 r. w Poznaniu. Minister WRiOP Sławomir Czerwiński, w swoim przemówieniu dotyczącym zagadnienia ideału wychowawczego, zachęcał do bliższego przyjrzenia się ideałom „bojownika” i „pracownika”⁵. Sugerował, iż połączenie cech tych dwu przeciwstawnych sobie typów mogłoby dać ideał najbardziej odpowiadający polskiej rzeczywistości. Zadaniem wychowawców miało być pielęgnowanie i rozwijanie cech pozytywnych obu tych typów, przy jednoczesnym niwelowaniu cech negatywnych⁶. Kongres przyjął następujące tezy:

¹ F. Śliwiński, *Oddziaływanie wychowawcze na młodzież w wieku szkolnym*, Warszawa 1926.

² Tamże, s. 165.

³ S. Czerwiński, *Przemówienie na posiedzeniu Sejmu w dn. 10 lutego 1931 r.*, [w:] *O nowy ideał wychowawczy*, Warszawa 1931, s. 23.

⁴ Tamże.

⁵ Autor nawiązał do odczytu E. Claparède, zatytułowanego *Szkoła na miarę*, w którym pojawiło się kilka przeciwstawnych par typów psychologicznych (pozytywista/romantyk; praktyk/artysta; żołnierz z obowiązku/żołnierz z zamiłowania; bojownik/pracownik).

⁶ S. Czerwiński, dz. cyt., s. 42.

„1) Ideał wychowawczy nie może być rezultatem myślowej spekulacji, czy systemu filozoficznego, ale musi wyrastać z podłoża warunków historycznych, potrzeb społecznych i prądów duchowych epoki, musi być w harmonii z tem, do czego społeczeństwo w danym okresie dziejowym dąży, czego potrzebuje, w co wierzy.

2) W dobie gdy Polska weszła w nowy okres swych dziejów jako Państwo niepodległe, istnieje nieodzowna konieczność skryształizowania poglądów na dążenia do ideału wychowawczego, który powinien stanowić o tem, jakie cele i zadania wyznaczmy naszej szkole.

3) Biorąc pod uwagę dwa zasadnicze typy psychiczne, typ pozytywistyczny i typ romantyka, które w naszych dziejach porozbiorowych tak wyraźnie się wyłoniły, należy w wychowaniu dążyć do wytworzenia typu jakby połączonego z obu – typu pracownika-bojownika, któryby solidną pracą powszednią a w potrzebie i świętym zapałem walki stwierdził swój rzeczowy, czynny patriotyzm”⁷.

Obrady zarówno Pierwszego, jak i Drugiego Kongresu Pedagogicznego (1929 i 1931 r.) toczyły się wokół ideałów, celów i zadań polskiej szkoły z uwzględnieniem wychowania państwowego⁸. Szkoła miała przekształcić się z instytucji nauczającej w wychowującą, przy czym nauczanie powinno być organiczną częścią procesu wychowawczego⁹. Cel ten został jednoznacznie określony w referacie Juliusza Balickiego, wygłoszonym 13 marca 1931 r.: „W szkole dzisiejszej nauczanie nie jest celem samym w sobie, jest tylko środkiem do przeprowadzenia celu”¹⁰. Tym celem miało być wykształcenie „walorów psychicznych o charakterze emocjonalnym” na gruncie którego „rozpali się idea państwowa”¹¹.

Najważniejszym aktem prawnym, dotyczącym oświaty w Drugiej Rzeczypospolitej, była *Ustawa o ustroju szkolnictwa* z 11 marca 1932 r., stanowiąca podstawę prawną wychowania państwowego: „Ustawa niniejsza wprowadza takie zasady ustroju szkolnictwa, które mają państwu ułatwić organizację wychowania

⁷ K. Makuch, *Cele i zadania szkoły polskiej na tle postulatów Kongresu Pedagogicznego w Poznaniu*, [w:] *II Kongres Pedagogiczny Związku Nauczycielstwa Polskiego w Wilnie od 4-8 lipca 1931 r.*, Warszawa 1932, s. 13.

⁸ *II Kongres Pedagogiczny ZNP na tle aktualnej sytuacji szkolnictwa powszechnego*, Archiwum ZG ZNP, zespół ZNP, sygn. 1589-1591; *Drugi Kongres Pedagogiczny w Wilnie*, „Głos Nauczycielski” 1931, nr 1-2, s. 1; K. Makuch, *Kongres Pedagogiczny w Wilnie*, „Oświata i Wychowanie” 1931, z. 7, s. 648-689; *II Kongres Pedagogiczny Związku Nauczycielstwa Polskiego w Wilnie od 4 do 8 lipca 1931 r.*, Warszawa 1932, s. 28-31.

⁹ K. Jakubiak, *Realizacja ideologii wychowawczej sanacji w praktyce szkolnej*, [w:] *Wychowanie a polityka: tradycje i współczesność*, pod red. W. Wojdyły i M. Strzeleckiego, Toruń 1997, s. 110.

¹⁰ J. Balicki, *Dom i szkoła – zagadnienie współpracy na terenie szkoły powszechnej*, referat wygłoszony w dniu 13 marca 1931 r. w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, AAN, zespół Min. WRiOP, sygn. 187, k. 2.

¹¹ J. Balicki, *Wytyczne wychowania państwowego w dzisiejszej szkole średniej ogólnokształcącej*, „Poradnik w Sprawach Nauczania i Wychowania oraz Administracji w Szkołach Średnich Ogólnokształcących i Seminariach Nauczycielskich” 1931, z. 2(4), s. 113-141.

i kształcenia ogółu na świadomych swych obowiązków i twórczych obywateli Rzeczypospolitej, obywatelom tym zapewnić jak najwyższe wyrobienie religijne, moralne, umysłowe i fizyczne oraz jak najlepsze przygotowanie do życia, zdolniejszym i dzielniejszym jednostkom ze wszelkich środowisk możliwość osiągnięcia najwyższych szczebli naukowego i zawodowego wykształcenia¹².

Określono cele wychowania, które ściśle powiązano z treściami nauczania, zaś cała organizacja szkół miała opierać się na założeniach wychowania państwowego¹³. Podstawowymi zadaniami szkoły było wpojenie młodzieży miłości i przywiązania do państwa oraz umiejętności przedkładania jego interesu ponad własny, wyrobienie poczucia odpowiedzialności za jego losy, jak również stawiania państwa wysoko w hierarchii wartości. Pedagodzy sanacyjni i teoretycy wychowania państwowego kładli duży nacisk na wpajanie dzieciom i młodzieży szacunku do wszystkiego, co wiąże się z państwem, usiłując zaszczerpić w wychowankach kult osoby Józefa Piłsudskiego, polskiego godła i barw narodowych. Istotnym elementem polityki wychowawczej sanacji było kształtowanie charakteru i wyrobienie takich cech, jak: patriotyzm, pracowitość, odpowiedzialność, bezinteresowność, silna wola, wytrwałość, zdyscyplinowanie, umiejętność pracy w zespole, zaangażowanie w życie zbiorowe, posłuszeństwo, karność, poszanowanie prawa, aktywność, samodzielność¹⁴.

Cel pracy wychowawczej, utożsamiany z ideałem wychowania, wyznaczały wartości moralne, prądy filozoficzne, a także „kultura i tendencje rozwojowe państwa, którego dziecko ma być obywatelem”¹⁵. Zadaniem szkoły było ukształtowanie jednostki „rozwiniętej pod względem umysłowym, współżyjącej zgodnie z innymi, skłonnej do współpracy, umiejącej odczuwać innych ludzi, ich troski i radości i umiejącej wprawdzie przystosować się do istniejących warunków, ale też zdolnej do przetwarzania tych warunków w myśl potrzeb swego uczucia i trafnie rozumianych potrzeb innych ludzi, a realizującej swe zamierzenia zgodnie z nakazami prawa moralnego”¹⁶.

Nie zaniedbując w wychowaniu czynników duchowych, szkoła powinna jednocześnie praktycznie przygotowywać do życia codziennego, kształtując stosunek młodzieży do otaczającej rzeczywistości, rozbudzać inicjatywę i zmysł organizacyjny, prowokować chęć do działania i budować twórczą osobowość¹⁷. Zobowiązana była kłaść nacisk na wyrabianie hartu ducha, wiary we własne siły,

¹² Ustawa o ustroju szkolnictwa, „Dziennik Urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej” 1932, nr 38 z 7 maja, poz. 389, s. 639.

¹³ M. Sokorski, *Realizowanie wychowania państwowego w szkole*, „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego” 1932, nr 1, s. 32-38.

¹⁴ K. Jakubiak, *Realizacja ideologii wychowawczej sanacji w praktyce szkolnej*, [w:] *Wychowanie a polityka: tradycje i współczesność*, s. 111.

¹⁵ L. Lechicka, M. Uklejska, *Szkoła w życiu codziennym*, Warszawa 1935, s. 98.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ F. Mittek, *Idea współdziałania w szkole nowoczesnej*, „Życie Szkolne” 1927, nr 11, s. 391.

wytrwałości w dążeniu do celu i zdolności pokonywania trudności. Uczniowie powinni zrozumieć, że największą wartością jest praca i że działalność każdego obywatela przyczynia się do wzrostu potęgi państwa, które jest wspólnym dobrem. Starano się realizować postulat dotyczący połączenia w jeden ideał wychowawczy pozytywnych cech dwu przeciwstawnych typów – „bojownika” i „pracownika”, w wyniku czego pożądanym wzorcem miał stać się „obywatel realizujący, kontynuujący bogate ideały, piękne akty myśli i woli bohaterских pokoleń, obywatel, który wytrwałą i twórczą pracą wznosić będzie gmach potęgi gospodarczej i kulturalnej Polski, dla którego rzeczywistość Polski, jej nieustanny rozwój byłby rytmem własnego wysiłku”¹⁸. Podstawy ideowe, na których miało opierać się szkolnictwo polskie oraz kierunki zabiegów wychowawczych zostały określone i zawarte w nowych programach nauczania poszczególnych typów szkół.

Programy nauczania

Opierając się na kształtujących się zrębach ideału wychowania tworzono programy do nauczania poszczególnych przedmiotów. Już w 1919 r. najlepsi specjaliści rozpoczęli prace nad przygotowaniem wytycznych programowych, zawierających cele i treści nauczania oraz wskazówki metodyczne dla nauczycieli polskich szkół. Opracowane przez MWRiOP programy nauczania dla szkół średnich wprowadzono na terenie byłego Królestwa Kongresowego już w 1919 r., a w 1925 r. obowiązywały one we wszystkich typach szkół na terenie całego kraju. Programy podkreślały wychowawczą funkcję szkoły. Treści nauczania podporządkowane były idei wychowania narodowego, ściśle związanego z religią Kościoła katolickiego, stąd duży nacisk kładziono na przekaz wartości chrześcijańskich i narodowych, szczególnie na lekcjach języka polskiego, historii i geografii.

Po przewrocie majowym w 1926 r. i objęciu władzy przez piłsudczyków nastąpiły zmiany nie tylko w obszarze polityki, ale również w determinowanej przez nią ideologii wychowania. Planowaną reformę szkolnictwa poprzedziły prace nad przygotowaniem nowych programów nauczania. Już w 1930 r. Wydział Programowy MWRiOP powołał dwie komisje: wychowawczą i dydaktyczną, współpracujące z nauczycielami różnego typu szkół¹⁹. Nadesłane przez poszczególnych autorów do MWRiOP prace zostały tam przeanalizowane i jednolicie zredagowane, a następnie opublikowane jako projekty nowych programów szkolnych i rozesłane do kuratorów, organizacji nauczycielskich, szkół i wszelkich kompetentnych osób z prośbą o opinię. Wszelkie uwagi zostały uwzględnione przy ostatecznej redakcji

¹⁸ F. Mittek, dz. cyt., s. 435.

¹⁹ K. Sanojca, *Obraz sąsiadów w szkolnictwie powszechnym Drugiej Rzeczypospolitej*, Wrocław 2003, s. 36.

programów²⁰. Efektem tych prac przygotowawczych było opublikowanie tymczasowych programów dla szkoły powszechnej III stopnia i gimnazjum ogólnokształcącego. Ostateczna wersja miała powstać dopiero po zastosowaniu ich w praktyce szkolnej i przewidziana była na rok 1939²¹.

Zgodnie z wytycznymi, powstałe programy wysuwały na plan pierwszy wychowanie obywatelsko-państwowe. Treści nauczania w poszczególnych klasach starannie dobrano i dostosowano do możliwości poznawczych dziecka. Wszystkie przedmioty skoncentrowano wokół jednej wspólnej osi, którą była Polska i jej kultura. Programy nauczania skonstruowano na podstawie trzech zasadniczych założeń: psychologicznych (przystosowanie pracy wychowawczej do poziomu rozwoju intelektualnego dziecka), wychowawczych (wychowanie i wykształcenie świadomego swych praw i obowiązków obywatela-państwowca) i życiowych (związek szkoły z bezpośrednią rzeczywistością)²². Nowe programy tworzyły z punktu widzenia celu pedagogicznego przemyślaną i konsekwentną całość. Mimo apoteozy wychowania państwowego, nie pomijały wartości religijnych i narodowych; wręcz przeciwnie, sugerowały konieczność wzajemnego przenikania się i uzupełniania wszystkich trzech czynników. W okresie międzywojnia panowało przekonanie, że każdy przedmiot nauczania może, a nawet powinien być środkiem umożliwiającym osiągnięcie celów wychowawczych: indywidualnych, społecznych i państwowych²³.

Przedmiotem, mającym w samej swej istocie walory wychowawcze, była religia, której zasadniczym celem był rozwój duchowy ucznia i prowadzenie go ku wzniosłym ideałom²⁴. Szczególną rolę w wychowaniu i kształtowaniu pożądanych społecznie postaw młodego pokolenia przypisywano językowi polskiemu i historii, a także geografii i nauce o Polsce współczesnej.

W uwagach metodycznych dotyczących nauczania języka polskiego, wśród zasadniczych celów nauki już w roku 1919, oprócz przekazania wiedzy konkretnej, określonej programem nauczania, wymieniono również „wzbudzenie świadomej miłości rzeczy ojczystych oraz rozwijanie i pielęgnowanie uczuć religijnych,

²⁰ Wytyczne dla autorów programów szkół ogólnokształcących: *szkoła powszechna i gimnazjum*, Warszawa 1932; *Wytyczne dla autorów szkół ogólnokształcących: szkoła powszechna I i II stopnia: szkoła powszechna III stopnia o 5 i 6 nauczycielach*, Lwów 1934; *Wytyczne dla autorów szkół ogólnokształcących: liceum*, Warszawa 1936.

²¹ J. Balicki, *Prace Ministerstwa nad programami szkół ogólnokształcących w związku z realizacją ustawy o ustroju szkolnictwa*, „Oświata i Wychowanie” 1934, nr 8-10, s. 456-457.

²² K. Greb, *Jak czytać nowe programy?* „Praca Szkolna” 1933/1934, nr 2, s. 50.

²³ S. Somorowski, *Rola poszczególnych przedmiotów nauczania jako środków umożliwiających osiągnięcie celów wychowawczych: indywidualnych, społecznych i państwowych*, [w]: *Drugi Kongres Pedagogiczny Związku Nauczycielstwa Polskiego w Wilnie od 4 – 8 lipca 1931 r.*, Warszawa 1932.

²⁴ *Program nauki w szkołach powszechnych siedmioklasowych: religia rzymsko-katolicka*, wyd. 4, Warszawa 1925, s. 16.

moralnych i estetycznych, oraz wyrabianie wyobraźni i zdolności samodzielnego myślenia²⁵.

Wśród celów nauczania historii wymieniano m.in.: „kształtowanie poczucia narodowego, społecznego i moralnego, czyli uświadamianie przynależności do narodu, pogłębianie patriotyzmu i budzenie woli obywatelskiej”²⁶. Przedmiot ten miał także: „kształtować w młodzieży uczucie miłości Ojczyzny, przywiązanie do państwa, dumę z przynależności do niego i szacunek dla jego tradycji, oraz dać elementarne przygotowanie do pełnienia w przyszłości obowiązków obywatelskich”²⁷.

Na lekcjach geografii zalecano rozbudzać w dziecku „miłość do ziemi rodzinnej i rodaków oraz uczucia humanitarne i poczucie obowiązków obywatelskich”²⁸, natomiast lekcje nauki o Polsce współczesnej powinny zawierać silny ładunek emocjonalny, tak aby jak najskuteczniej kształtować przywiązanie i szacunek dzieci do państwa²⁹.

Podręczniki szkolne

Na podstawie wytycznych dotyczących celów nauczania, zawartych w programach, pisane były podręczniki szkolne. Mimo iż przedwojenne wydania krytykowano za brak spójności i odwołań do współczesności, a także przesadne moralizatorstwo³⁰, korzystano z nich nie tylko w pierwszych latach niepodległości, ale w przypadku niektórych tytułów niemal przez całe dwudziestolecie międzywojenne.

Na rynku wydawniczym dostępna była bogata lista tytułów, dlatego też w celu ujednoczenia wykorzystywanych w szkołach podręczników, w 1921 r. powołano Komisję Oceny Podręczników Szkolnych oraz Wydawnictwo Przeznaczonych dla Młodzieży. Była to instytucja o charakterze opiniodawczym, współpracująca z MWRiOP, której zadaniem było ocenianie dostępnych na rynku podręczników i kwalifikowanie ich jako dozwolonych bądź niedozwolonych do użytku szkolnego³¹.

²⁵ *Program gimnazjum państwowego: gimnazjum niższe. Język polski. Historia. Języki nowożytne*, Warszawa 1919, s. 7.

²⁶ *Program nauki w publicznych szkołach powszechnych trzeciego stopnia: język polski: projekt*, Lwów 1933, s. 29.

²⁷ *Program nauki w publicznych szkołach powszechnych drugiego stopnia z polskim językiem nauczania: historia: projekt*, Warszawa 1935, s. 3.

²⁸ *Program nauki w szkołach powszechnych siedmioklasowych: geografia*, wyd. 5, Warszawa 1925, s. 3.

²⁹ H. Pohoska, *Společno-państwowe zadanie wychowawczej nauki o Polsce współczesnej*, [w:] *Drugi Kongres Pedagogiczny Związku Nauczycielstwa Polskiego w Wilnie od 4-8 lipca 1931 r.*, dz. cyt., s. 98.

³⁰ W. Weychert-Szymanowska, *Czytanki i wypisy dla szkół powszechnych i niższych klas gimnazjum*, „Rocznik Pedagogiczny” 1921, s. 225-232.

³¹ M. A. Andruszko, *Niektóre podręczniki do klas najmłodszych publicznych szkół powszechnych (1918-1939)*, [w:] *Studia z dziejów oświaty polskiej XIX i XX wieku*, Wrocław 1986, s. 115-124.

Decyzję w sprawie zakwalifikowania podręczników szkolnych wydawało MWRiOP na podstawie oceny specjalnie powołanych w tym celu komisji, tworzonych przy Ministerstwie lub Kuratoriach Okręgów Szkolnych, w skład których wchodziło 4-7 fachowców, mianowanych przez ministra na okres trzech lat. Podstawą obrad komisji i opracowanych przez nie wniosków były fachowe recenzje oraz uwagi autora i wydawcy, własne spostrzeżenia oraz opinie specjalistów. Przydatność podręczników do nauki szkolnej oceniano pod względem naukowym, dydaktycznym, wychowawczym i estetycznym³². Każdego roku drukowano wykazy pozycji zalecanych wraz z ich krótką charakterystyką i oceną. Stanowiło to znaczne ułatwienie dla nauczycieli, niejednokrotnie gubiących się w dużej liczbie wydawanych rokrocznie pozycji.

Ideą przewodnią zalecanych w latach 20. podręczników było: „Kształcenie umiłowania ludzi i przyrody, przeszłości i teraźniejszości polskiej, umiłowanie kraju i ludu polskiego (regionalizm, ale nie ten, który Polskę kraje na dzielnice, lecz który dzielnice łączy w Polskę), kult bohaterstwa na polu bitwy w walce o całość Państwa, jak i w zmaganiu się z egoizmem w pracy życia codziennego”³³. Teksty zawierały ogromny ładunek wychowawczy i chociaż „nie ma prawie żadnego ustępu, który nie zawierałby przewodniej myśli etycznej to nie jest ona jednak nigdy podawana w formie morału, lecz dzięki odpowiedniemu ujęciu literackiemu sama, w sposób bezpośredni dociera do świadomości dziecka, pobudzając jego uczucie i skłaniając je do refleksyj”³⁴.

Układ treści podręcznika musiał być dostosowany do aktualnych wymogów programowych. W przypadku języka polskiego istotną rolę wychowawczą odgrywały czytanki, musiały zatem uwzględniać psychiczny rozwój dziecka i jego zainteresowania, a także nieść określone przesłanie. Zadaniem podręcznika było kształtowanie określonych postaw i poglądów oraz prowadzenie ku wartościom, ale także przygotowanie ucznia do uczestnictwa w życiu kulturalnym, społecznym i gospodarczym kraju³⁵. Aby czytanka mogła spełniać swoje funkcje, musiała być napisana z myślą o konkretnym odbiorcy w określonym wieku, żyjącym w konkretnych warunkach politycznych, społecznych, kulturalnych i ekonomicznych. W podręcznikach zamieszczano teksty znanych i uznanych autorów współczesnych, oparte na dydaktyzmie artystycznym i partnerskim dialogu³⁶. Uwzględniały one zainteresowania ucznia, traktowały go podmiotowo, odwołując się do jego psychiki, zaspokajając potrzeby emocjonalne i estetyczne. Czytanki, zanim znalazły się

³² S. Tynelski, *Praktyka szkolna*, Warszawa 1929, s. 35-36.

³³ K. S. Jakubowski, *Podręczniki szkolne i dzieła naukowe: katalog*, Lwów 1929, s. 11.

³⁴ Tamże, s. 7.

³⁵ Z. Budrewicz, *Czytanka literacka w gimnazjum międzywojennym: geneza, struktura, funkcje*, Kraków 2003, s. 244.

³⁶ Tamże, s. 245.

w podręczniku, przechodziły staranną, wielostronną i wieloetapową weryfikację (redakcje, komisje urzędowe, nauczyciele i uczniowie)³⁷. Nic więc dziwnego, że mimo iż pisane były przez różnych autorów, posiadały różnorodną tematykę i styl, doskonale komponowały się w określonej konwencji wychowania. Uczyły tego, co w życiu ważne, zmuszały do myślenia i wyciągania wniosków, prowokowały do szukania odpowiedzi na zasadnicze pytania.

Zalecanymi podręcznikami do nauki języka polskiego w szkołach powszechnych w 1929 r. były m.in.: *Pierwsze czytania dla szkół powszechnych*, wydane w trzech częściach, w opracowaniu Zofii Pfauówny, Stanisława Rossowskiego i Janiny Porazińskiej³⁸ i *Czytania polskie* Mariana Reitera³⁹. *Pierwsze czytania dla szkół powszechnych* podzielone były na XI bloków tematycznych, których treści przeplatały się ze sobą. Znalazły się tu czytanki religijne, patriotyczne i dydaktyczne, teksty o tematyce historycznej, obrazy z życia codziennego oraz opisy obchodów świąt, obrzędów i zwyczajów, teksty o tematyce przyrodniczej i z zakresu geografii, czytanki przybliżające pracę w poszczególnych zawodach oraz jej znaczenie dla państwa i społeczeństwa. Nie zabrakło również baśni, podań, legend i bajek, a także wierszy oraz tekstów pieśni i piosenek. Zamieszczono też szczególnie przez dzieci lubiane zagadki i historyjki obrazkowe⁴⁰. Swoistym drogowskazem zarówno dla nauczyciela, jak i ucznia miało być zamieszczenie w nawiasie obok każdego tytułu czytanki, znajdującego się w spisie treści, myśli przewodniej danego tekstu. Warto je przytoczyć, ponieważ dają wyraźny obraz kierunku linii wychowawczej w latach 20.: „1. Zachowanie w szkole i w domu; 2. Nie poddawanie się przeciwnościom losu; 3. Cześć pracy; 4. Wszystko dla Ojczyzny; 5. Potępienie życia cudzym kosztem; 6. Marnowanie darów Bożych; 7. Spełnianie powinności z zaufaniem w pomoc Bożą; 8. Samolubstwo ukarane; 9. Cudowna moc modlitwy; 10. Uszlachetniający wpływ uczucia litości; 11. Własne zadowolenie nagrodą uczynku; 12. Szkodliwość nieuwagi; 13. Tylko praca daje zadowolenie; 14. Pracując rzetelnie dla siebie, pracuje każdy dla Ojczyzny; 15. Chrześcijańskie poddanie się woli Bożej; 16. Modlitwa z wiarą sprawia cud; 17. Uczucia rodzinne; 18. Miłość dziecka dla matki; 19. Ofiarność na rzecz Ojczyzny; 20. Zwodniczość pozorów; 21. Miłosierdzie; 22. Kara za przewinienia; 23. Posłuszeństwo, skromność, uprzejmość – nagrodzone, zuchwalstwo i złośliwość – ukarane; 24. Dobroczynność, dbałość o dobro Ojczyzny; 25. Pogrom pychy i złości; 26. Nagroda pobożności; 27. Sumienie; 28. Bohaterstwo; 29. Wytrwałe pokonywanie trudności; 30. Pilność; 31. Pilność i wytrwałość; 32. Wdzięczność; 33. Miłość macierzyńska;

³⁷ Z. Budrewicz, dz. cyt., s. 245.

³⁸ K.S. Jakubowski, dz. cyt., s. 6-7.

³⁹ Tamże, s. 10-12.

⁴⁰ *Pierwsze czytania dla szkół powszechnych*, oprac. Z. Pfauówna, S. Rossowski, cz. 2. wyd. 3, Lwów 1925, s. III-VIII.

34. Nieposłuszeństwo wyrządza szkody; 35. Praca nagrodzona; 36. Miłość bliźniego; 37. Dobry przykład; 38. Znaczenie ludu wiejskiego dla Ojczyzny; 39. Wszyskiego do pracy dla Ojczyzny⁴¹.

Popularnym w latach 20. podręcznikiem do nauki języka polskiego w szkole średniej była książka autorstwa Manfreda Kridla⁴². Podręcznik był bardzo przejrzysty i zachowywał układ chronologiczny, co niewątpliwie pomagało uczniom dostrzec ciągłość rozwoju literatury oraz poznać podłoże następujących po sobie prądów i kierunków. Autor ukazywał twórców i ich dzieła na tle ówczesnej sytuacji politycznej, społecznej i kulturalnej, co pozwalało uczniom zauważyć związek literatury z otaczającą rzeczywistością, zrozumieć fakt, że twórczość stanowiła odbicie życia codziennego, poruszała najistotniejsze problemy, była wyrazem odczuć, obaw i nadziei, które towarzyszyły nie tylko autorom tekstów, ale w pewnym sensie były również głosem społeczeństwa.

Podręczniki do historii z pierwszych lat niepodległości obfitowały w treści patriotyczne, mające na celu umacnianie ducha narodowego. Autorzy koncentrowali się na ukazywaniu chlubnych kart historii, widząc w tym najskuteczniejszy sposób kształtowania charakterów, przekonań i postaw młodzieży⁴³.

Po reformie szkolnictwa i opracowaniu nowych programów nauczania rozpoczęto prace nad zmianami dotychczasowych i wydaniem nowych podręczników. Podlegały one dwukrotnej ocenie – wstępnej i ostatecznej, a ich przydatność określano pod względem:

- dostosowania do obowiązującego programu, właściwej realizacji zasad programu i przystosowania do poziomu umysłowego młodzieży,
- zgodności z poziomem współczesnej wiedzy,
- wymagań dydaktycznych,
- wymagań wychowawczych zawartych w programie, w szczególności wymagań wychowania obywatelsko-państwowego,
- poprawności językowej i stylistycznej,
- barwy papieru i techniki graficznej,
- wymagań estetycznych,
- zgodności projektowanej oceny z normami ustalonymi przez MWRiOP⁴⁴.

Zadaniem podręczników, w myśl sanacyjnego ideału wychowania, miało być wychowanie i wykształcenie twórczych obywateli, świadomych swych obowiązków wobec państwa, przy czym poczucie ich wynikać miało nie z konieczności czy

⁴¹ *Pierwsze czytania dla szkół powszechnych*, s. III.

⁴² M. Kridl, *Literatura polska wieku XIX: od trzeciego rozbioru do wystąpienia Mickiewicza (1795-1822)*, cz. 1, Warszawa 1925.

⁴³ H. Konopka, *Edukacja historyczna w polskich szkołach powszechnych 1918-1939*, „Rozprawy Uniwersytetu Warszawskiego”, nr 332, Białystok 1987, s. 181-182.

⁴⁴ E. Magiera, *Wychowanie państwowe w szkolnictwie powszechnym Drugiej Rzeczypospolitej*, Szczecin 2003, s. 94.

przymusu, ale z prawdziwej miłości i przywiązania do kraju. Budowanie tej więzi realizowane było za pomocą treści nauczania, zapoznających ucznia z: a) bliższym i dalszym środowiskiem; b) losami państwa i narodu; c) rolą poszczególnych warstw społecznych w życiu państwa; d) mniejszościami narodowymi; e) ideałem Polaka – obywatela⁴⁵.

Mimo iż opozycja nie ustawała w krytyce podręczników napisanych przed odzyskaniem niepodległości i w pierwszych latach wolnej Polski, wiele z nich było dopuszczanych, a niekiedy wręcz zalecanych do użytku szkolnego również po przejściu władzy przez piłsudczyków. Do nich należy zaliczyć: *Dzieje ojczyzny: podręcznik do nauki na klasę I i II* autorstwa M. Dzierżanowskiej, który po raz pierwszy ukazał się w 1906 r. i doczekał się 29 wydań (ostatnie w roku 1928), *W służbie Ojczyzny* J. Kisielewskiej, jak również przedwojenne opracowanie Gizeli i Bronisława Gebertów *Opowiadania z dziejów powszechnych ze szczególnym uwzględnieniem Polski*, które wykorzystywano aż do wybuchu II wojny światowej⁴⁶.

W nowych podręcznikach z lat 30. szczególną rolę odgrywała postać Józefa Piłsudskiego. Już w klasie I szkoły powszechnej kształtowano emocjonalny stosunek dzieci do Marszałka. W elementarzu B. Kubskiego, M. Kotarbińskiego i E. Zarembiny znalazły się opowiadania i wiersze o Józefowie Piłsudskim⁴⁷. Wiele miejsca poświęcono kształtowaniu właściwego stosunku do pracy i takich cech, jak samodzielność, wytrwałość i systematyczność. Duży nacisk położono na zagadnienia społeczne, przygotowujące dziecko do należytego pełnienia w przyszłości roli obywatela⁴⁸.

W klasie II pogłębiano zagadnienia omawiane w klasie I, przybliżano święta narodowe i państwowe (odzyskanie niepodległości, imieniny i urodziny Józefa Piłsudskiego, imieniny prezydenta Ignacego Mościckiego, 3 Maja). Dzieci poznawały barwy narodowe Polski i hymn⁴⁹. W podręcznikach do klasy III wprowadzano dodatkowo polskie podania i legendy, a także zagadnienia dotyczące życia codziennego najbliższej okolicy. Teksty zamieszczane w podręcznikach do nauki w klasach niższych zawierały silny ładunek emocjonalny. Nacisk położony był głównie na budowanie nastroju i wywołanie określonych przeżyć.

W podręcznikach do klasy IV, oprócz uzupełnienia i poszerzenia tematów poruszanych w latach wcześniejszych, znalazły się czytanki o tematyce historycznej, ukazujące sylwetki wybitnych Polaków (Jan Kochanowski, Jan Kazimierz, Władysław Warneńczyk, Józef Poniatowski, Tadeusz Kościuszko, Emilia Plater)⁵⁰.

⁴⁵ E. Magiera, dz. cyt., s. 97.

⁴⁶ K. Sanojca, dz. cyt., s. 53.

⁴⁷ B. Kubski, M. Kotarbiński, E. Zarembina, *Elementarz*, Lwów 1933, s. 87-89.

⁴⁸ M. Falski, *Elementarz dla pierwszej klasy szkół miejskich*, Lwów-Warszawa 1934.

⁴⁹ B. Kubski, M. Kotarbiński, E. Zarembina, *Czytanka: część I dla II klasy szkół powszechnych*, Lwów 1933.

Podręcznik B. Kubskiego i S. Maykowskiego⁵¹ zawierał cykl *Mali obywatele*, który autorzy poświęcili całkowicie wychowaniu obywatelsko-państwowemu. Znalazły się w nim teksty poświęcone dokonaniom Józefa Piłsudskiego, pracy prezydenta i starosty, a także roli, jaką powinny odgrywać symbole narodowe w życiu każdego Polaka⁵².

Zalecanym podręcznikiem do języka polskiego w klasie V, realizującym linie wychowania obywatelsko-państwowego, były wypisy Juliusza Balickiego i Stanisława Maykowskiego pt. *Pieśni o ziemi naszej*⁵³. Autorzy ukazali Polskę jako wielkie mocarstwo, oprowadzając ucznia po regionach, województwach i najsłynniejszych miastach. Tematami wierszy i czytanek są święta narodowe i państwowe, wojsko, organa władzy i mężowie stanu. Nie zabrakło też informacji o działających w Polsce organizacjach młodzieżowych. Bogaty materiał literacki zawierał silny ładunek emocjonalny, a cały podręcznik utrzymany był w bardzo poważnym, podniosłym, wręcz patetycznym stylu.

Zalecanymi podręcznikami do nauki języka polskiego w klasie VI były m. in.: *Czytanka polska dla szóstej klasy szkół powszechnych* Heleny Grotowskiej i Zofii Klingerowej⁵⁴ oraz *Okno na świat* Juliusza Balickiego i Stanisława Maykowskiego⁵⁵. Ideą przewodnią obu tych podręczników było ukazanie roli Polaków w historii i kulturze europejskiej.

Treści nauczania języka polskiego w klasie VII szkoły powszechnej koncentrowały się na państwie i jego funkcjach. Miały też utrwalać budowaną przez wcześniejsze lata nauki szkolnej więź z Polską, pobudzać do inicjatywy i działania dla dobra kraju, a także tworzenia wspólnym wysiłkiem jego potęgi. Tu także największe uznanie władz oświatowych zdobyła książka najbardziej chyba płodnych autorów podręczników szkolnych w latach 30. – Juliusza Balickiego i Stanisława Maykowskiego⁵⁶. Wiersze i czytanki podzielone zostały na trzy kręgi tematyczne: *W rodzinnym gronie*, *Ramię do ramienia* i *Dla dobra Rzeczypospolitej*. Autorzy starali się uwypuklić takie wartości, jak: rodzina, szacunek dla starszych, pracowitość, wytrwałość w dążeniu do celu i rozwój własny, patriotyzm, zdolność do poświęceń, wiara w ideały itp.

⁵⁰ B. Kubski, M. Kotarbiński, E. Zarembina, *Czytanka dla IV klasy miejskich i wiejskich szkół powszechnych*, Lwów 1935.

⁵¹ B. Kubski, S. Maykowski, *Światło w chacie: podręcznik do nauki języka polskiego dla klasy IV szkół powszechnych I stopnia*, Lwów 1936.

⁵² Tamże, s. 177-193.

⁵³ J. Balicki, S. Maykowski, *Pieśni o ziemi naszej: piąty rok nauki języka polskiego w szkołach powszechnych*, Lwów 1933.

⁵⁴ H. Grotowska, H. Klingerowa, *Czytanka polska dla szóstej klasy szkół powszechnych*, Warszawa-Lwów 1935.

⁵⁵ J. Balicki, S. Maykowski, *Okno na świat: szósty rok nauki języka polskiego w szkołach powszechnych*, Lwów 1934.

⁵⁶ Tamże, *Niesiemy płon: siódmy rok nauki języka polskiego w szkołach powszechnych*, Lwów 1935.

Nowe podręczniki na plan pierwszy wysunęły zagadnienia wychowania obywatelsko-państwowego i wyraźnie skoncentrowały nauczanie wszystkich przedmiotów wokół osi „Polska i jej kultura”, co oprócz niewątpliwych plusów, miało również pewne minusy. Zdarzały się bowiem usilne próby nawiązywania do zagadnień Polski współczesnej w sytuacji, gdy w zasadzie nie miało to żadnego sensownego uzasadnienia, a wynikało jedynie z potrzeby podporządkowania się ogólnym zaleceniom. Jaskrawym tego przykładem jest zalecany rokrocznie w latach 30. podręcznik do nauki języka polskiego w gimnazjum, autorstwa Juliusza Balickiego i Stanisława Maykowskiego, zatytułowany *Mówią wieki*.

Treści podręczników do nauki historii w szkołach powszechnych w latach 30. były dobierane w taki sposób, aby jak najlepiej służyć realizacji idei wychowania obywatelsko-państwowego. W klasie V nauczyciele mogli wybrać jeden z sześciu zalecanych podręczników. Wśród proponowanych autorów znaleźli się: W. Jarosz, H. Pohoska i M. Wyszacka, J. Schonbrenner, W. Martynowiczówna, Gizela Gebertowa, W. Bobkowska i J. Dąbrowski. Wiele miejsca poświęcano tematom dotyczącym istoty państwa i jego roli w dziejach Polski, a także znaczenia silnej władzy państwowej jako jedynego gwaranta potęgi kraju. W każdej nadarzającej się sposobności podkreślano potrzebę zgodnego współdziałania wszystkich obywateli i ich wspólnej troski o dobro państwa. Charakterystyczne dla podręczników do nauki historii było także dobieranie i interpretacja wydarzeń historycznych, aby jak najsilniej oddziaływały na emocje dzieci i skłaniały je do autentycznego przeżywania historii państwa⁵⁷. Podręczniki do klasy VI i VII zawierały wiadomości dotyczące ustroju Polski, a także praw i obowiązków obywatelskich. Wiele miejsca poświęcały bieżącym zagadnieniom życia społecznego, państwowego i obywatelskiego⁵⁸.

Szczególną wagę w latach 30. przywiązywano do tematów aktualnych i zapoznawania uczniów z zagadnieniami dotyczącymi Polski współczesnej. Nic więc dziwnego, że wielu autorów, odpowiadając na apele władz oświatowych, podejmowało próby napisania podręcznika do nauki o Polsce współczesnej. Wśród zalecanych pozycji znalazły się m.in.: *Polska współczesna* autorstwa F. Bujaka i in., *Nauka o Polsce współczesnej* Konrada Chmielewskiego, *Wiadomości ogólnej nauki o państwie* Z. Próchnickiego i B. Jankowskiego.⁵⁹ Podręczniki te stanowiły syntetyczne ujęcie ustroju politycznego i społecznego, a także kultury i gospodarki polskiej.

Ważną rolę w ideologii wychowania sanacji odgrywały również podręczniki do geografii, wyodrębnionej jako oddzielny przedmiot od klasy IV. Zapoznawały

⁵⁷ E. Magiera, dz. cyt., s. 104.

⁵⁸ S. Gebert, *Obywatel Polski: podręcznik historii dla VII kl. szkoły powszechnej*, Lwów-Warszawa 1936, s. 45.

⁵⁹ K. S. Jakubowski, dz. cyt., s. 20.

uczni z ziemią ojczystą, jej regionami i obyczajami oraz kulturą ich mieszkańców. Materiał nauczania był tak dobrany, by kształtować poczucie więzi i łączności ze wszystkimi krainami Polski poprzez ukazywanie ich piękna, zasobów naturalnych i wkładu wnoszonego w budowanie dobrobytu i potęgi państwa⁶⁰.

* * *

Wszystkie podręczniki powstałe w II Rzeczypospolitej zarówno w latach 20., jak i 30. na plan pierwszy wysuwały zagadnienia wychowawcze. Autorzy starali się uwypuklić podstawowe wartości, wskazać właściwe postawy i zachowania. Za pomocą treści zawartych w podręcznikach, szkoła w znaczący sposób wpływała na kształtowanie osobowości młodego pokolenia Polaków. Wszystkie podręczniki, niezależnie od tego, czy powstały tuż po odzyskaniu niepodległości, czy też po reformie Janusza Jędrzejewicza, kładły ogromny nacisk na wychowanie patriotyczne, obywatelskie, religijne, etyczne i społeczne.

Wizja szkoły, na przestrzeni dwudziestu lat wolnej Polski, w zasadzie niewiele się zmieniała. Mimo iż poszczególne ekipy rządzące starały się negocjować osiągnięcia i krytykować kierunki działań wychowawczych swoich przeciwników politycznych, to w zasadzie główne cele wychowania, ideały i wartości na przestrzeni dwudziestolecia międzywojennego nie ulegały istotnym zmianom. Przez całe międzywojnie w praktyce szkolnej zachowywano swoistą równowagę między wychowaniem narodowym, państwowym i religijnym, nie dopuszczając do pełnej dominacji żadnego z nich. Dzięki temu kierunek wychowania w Drugiej Rzeczypospolitej, bez względu na zmiany i zawirowania polityczne, można określić jako jednolity i stabilny.

Zarówno do 1926 r., jak też po przewrocie majowym, zasadniczą rolę w wychowaniu odgrywała religia i mimo iż dopiero u schyłku Drugiej Rzeczypospolitej nastąpiło oficjalne połączenie trzech ideologii wychowania (narodowej, państwowej i katolickiej), to przez całe dwudziestolecie międzywojenne ich elementy przenikały się wzajemnie, tworząc ideał Polaka, łączącego w sobie cechy romantycznego „bojownika” i pozytywistycznego „pracownika”, któremu przyświecało hasło: „Bóg, Honor, Ojczyzna”.

Wydaje się, że to właśnie świadomość niezmienności wartości naczelných, stanowiących *sacrum*, przekazywanych z pokolenia na pokolenie, będących opoką narodowej kultury, przyczyniła się do niewątpliwego sukcesu, jaki osiągnięto w Drugiej Rzeczypospolitej w dziedzinie wychowania. Nawet jeśli wystąpiły pewne zmiany w ideologii wychowania poszczególnych ekip rządzących, to nie naruszały one najwyższych wartości, wyrosłych z wielowiekowej tradycji i historii narodu, dlatego też w sposób naturalny były przyjmowane, uznawane i realizowane.

⁶⁰ T. Radlińska, G. Wuttke, *Geografia: kurs klasy V*, Warszawa 1933; A. Malicki, J. Piątkowski, F. Uhorczak, *Geografia dla szóstej klasy szkoły powszechnej*, Warszawa-Lwów 1935.

Bibliografia

Źródła

- II Kongres Pedagogiczny ZNP na tle aktualnej sytuacji szkolnictwa powszechnego*, Archiwum Zarządu Głównego Związku Nauczycielstwa Polskiego, zespół Związków Nauczycielstwa Polskiego, sygn. 1589-1591
- Balicki J., *Dom i szkoła – zagadnienie współpracy na terenie szkoły powszechnej*, referat wygłoszony w dniu 13 marca 1931 r. w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Archiwum Akt Nowych, zespół Min. Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, sygn. 187, k. 2

Opracowania

- Andruszko M.A., *Niektóre podręczniki do klas najmłodszych publicznych szkół powszechnych (1918-1939)*, [w:] *Studia z dziejów oświaty polskiej XIX i XX wieku*, Wrocław 1986, s. 115-124
- Balicki J., *Prace Ministerstwa nad programami szkół ogólnokształcących w związku z realizacją ustawy o ustroju szkolnictwa*, „Oświata i Wychowanie” 1934, nr 8-10, s. 456-457
- Balicki J., *Wytyczne wychowania państwowego w dzisiejszej szkole średniej ogólnokształcącej*, „Poradnik w Sprawach Nauczania i Wychowania oraz Administracji w Szkołach Średnich Ogólnokształcących i Seminariach Nauczycielskich” 1931, z. 2(4), s. 113-141
- Balicki J., Maykowski S., *Pieśni o ziemi naszej: piąty rok nauki języka polskiego w szkołach powszechnych*, Lwów 1933
- Balicki J., Maykowski S., *Okno na świat: szósty rok nauki języka polskiego w szkołach powszechnych*, Lwów 1934
- Budrewicz Z., *Czytanka literacka w gimnazjum międzywojennym: geneza, struktura, funkcje*, Kraków 2003
- Czerwiński S., *Przemówienie na posiedzeniu Sejmu w dn. 10 lutego 1931 r.*, [w:] *O nowy ideał wychowawczy*, Warszawa 1931, s. 23, 41
- Drugi Kongres Pedagogiczny w Wilnie*, „Głos Nauczycielski” 1931, nr 1-2, s. 1
- II Kongres Pedagogiczny Związku Nauczycielstwa Polskiego w Wilnie od 4 do 8 lipca 1931 r.*, Warszawa 1932, s. 28-31
- Falski M., *Elementarz dla pierwszej klasy szkół miejskich*, Lwów-Warszawa 1934
- Gebert S., *Obywatel Polski: podręcznik historii dla VII kl. szkoły powszechnej*, Lwów-Warszawa 1936
- Greb K., *Jak czytać nowe programy?* „Praca Szkolna” 1933/1934, nr 2, s. 50
- Grotowska H., Klingerowa H., *Czytanka polska dla szóstej klasy szkół powszechnych*, Warszawa-Lwów 1935
- Jakubiak K., *Realizacja ideologii wychowawczej sanacji w praktyce szkolnej*, [w:] *Wychowanie a polityka: tradycje i współczesność*, pod red. W. Wojdyły i M. Strzeleckiego, Toruń 1997, s. 110-111
- Jakubowski K.S., *Podręczniki szkolne i dzieła naukowe: katalog*, Lwów 1929
- Kridl M., *Literatura polska wieku XIX: od trzeciego rozbioru do wystąpienia Mickiewicza (1795-1822)*, cz. 1, Warszawa 1925

- Konopka H., *Edukacja historyczna w polskich szkołach powszechnych 1918-1939*, „Rozprawy Uniwersytetu Warszawskiego”, nr 332, Białystok 1987
- Kubski B., Kotarbiński M., Zarembina E., *Czytanka: część I dla II klasy szkół powszechnych*, Lwów 1933
- Kubski B., Kotarbiński M., Zarembina E., *Elementarz*, Lwów 1933
- Kubski B., Maykowski S., *Światło w chacie: podręcznik do nauki języka polskiego dla klasy IV szkół powszechnych I stopnia*, Lwów 1936
- Lechicka L., Uklejska M., *Szkoła w życiu codziennym*, Warszawa 1935
- Makuch K., *Cele i zadania szkoły polskiej na tle postulatów Kongresu Pedagogicznego w Poznaniu*, [w:] *II Kongres Pedagogiczny Związku Nauczycielstwa Polskiego w Wilnie od 4 – 8 lipca 1931 r.*, Warszawa 1932, s. 13
- Makuch K., *Kongres Pedagogiczny w Wilnie*, „Oświata i Wychowanie” 1931, z. 7, s. 648-689
- Magiera E., *Wychowanie państwowe w szkolnictwie powszechnym Drugiej Rzeczypospolitej*, Szczecin 2003
- Malicki A., Piątkowski J., Uhorczak F., *Geografia dla szóstej klasy szkoły powszechnej*, Warszawa-Lwów 1935
- Mittek F., *Idea współdziałania w szkole nowoczesnej*, „Życie Szkolne” 1927, nr 11, s. 391
- Pierwsze czytania dla szkół powszechnych*, oprac. Z. Pfauówna, S. Rossowski, cz. 2. wyd. 3, Lwów 1925
- Program nauki w publicznych szkołach powszechnych drugiego stopnia z polskim językiem nauczania: historia: projekt*, Warszawa 1935
- Program nauki w szkołach powszechnych siedmioklasowych: geografia*, wyd. 5, Warszawa 1925
- Radlińska T., Wuttke G., *Geografia: kurs klasy V*, Warszawa 1933
- Ustawa o ustroju szkolnictwa*, Dziennik Urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej 1932, nr 38 z 7 maja, poz. 389
- Sanojca K., *Obraz sąsiadów w szkolnictwie powszechnym Drugiej Rzeczypospolitej*, Wrocław 2003
- Sokorski M., *Realizowanie wychowania państwowego w szkole*, „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego” 1932, nr 1, s. 32-38
- Somorowski S., *Rola poszczególnych przedmiotów nauczania jako środków umożliwiających osiągnięcie celów wychowawczych: indywidualnych, społecznych i państwowych*, [w:] *Drugi Kongres Pedagogiczny Związku Nauczycielstwa Polskiego w Wilnie od 4 – 8 lipca 1931 r.*, Warszawa 1932, s. 185-196
- Śliwiński F., *Oddziaływanie wychowawcze na młodzież w wieku szkolnym*, Warszawa 1926
- Tynelski S., *Praktyka szkolna*, Warszawa 1929
- Weychert-Szymanowska W., *Czytanki i wypisy dla szkół powszechnych i niższych klas gimnazjum*, „Rocznik Pedagogiczny” 1921
- Wytyczne dla autorów programów szkół ogólnokształcących: szkoła powszechna i gimnazjum*, Warszawa 1932
- Wytyczne dla autorów szkół ogólnokształcących: szkoła powszechna I i II stopnia: szkoła powszechna III stopnia o 5 i 6 nauczycielach*, Lwów 1934
- Wytyczne dla autorów szkół ogólnokształcących: liceum*, Warszawa 1936

School textbooks published between 1918-1939 as tools shaping the new generation of Poles

Summary

The bill “O obowiązku szkolnym” concerning compulsory education which was passed in 1919 was the first step in the way of fighting illiteracy. It also gave hope that all the children in Poland would be included within institutionalized education and upbringing. In such a situation a school textbook became a powerful tool in the hands of the ministry of religion and education. The tool was supposed to be used to spread the ideological model of education consistent with the policy of the government. Not only was it a didactic educational tool or a source of knowledge for students but most of all it was supposed to create and support required values in the students' minds. Therefore, the choice of contents had to be chosen carefully and purposefully, it had to be based on the current government policy on the matter. In between the two World Wars a certain kind of balance was being kept between national, state-oriented and religious education, so that none of them dominated the others. This way a quite coherent educational system was set. Even when some slight changes were made while the current government's policy concerning the issue was changing, they did not interfere with the general, and everlasting values which were rooted in the tradition and the history of the nation. The mentioned values were best described by the ideas of “God, honor and the homeland”.